

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА СУҒУРТА БОЗОРИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИ ИННОВАЦИОН ЙЎЛЛАРИ

Олтаев Ш.С. – СамИСИ доценти, и.ф.н.

Аннотация. Мақолада суғурта ташкилотлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни давлат томонидан тартибга солиш зарурати илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Суғурта бозорини лицензиялаш, назорат қилиш ва молиявий барқарорликни таъминлаш механизмлари хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида ўрганилган. Ўзбекистон Республикасида суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари, лицензия бериш тартиби ҳамда суғурталанувчилар манфаатларини ҳимоя қилиш масалалари ёритилган. Шунингдек, суғурта бозорини янада барқарор ривожлантириш ва суғурта ташкилотларининг тўлов қобилиятини таъминлашга қаратилган амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: суғурта бозори, суғурта назорати, лицензиялаш, давлат тартибга солиши, суғурта ташкилотлари, молиявий барқарорлик, қайта суғурталаш.

Суғурта ташкилотларининг фаолияти иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнларининг узлуксизлигини таъминлашда ҳамда турли рисклар юзага келганда етказилган зарарни қоплашда муҳим ўрин тутди. Шу боис, суғурта ташкилотлари зиммасига катта молиявий ва ижтимоий масъулият юкланади.

Айнан шу хусусиятлар суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солишни зарур этувчи асосий омил ҳисобланади. Давлат назорати орқали суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлиги, тўлов қобилияти ва суғурталанувчилар манфаатларининг ҳимоя қилиниши таъминланади.

Тадқиқот жараёнида таҳлил ва синтез, қиёсий таҳлил, мантиқий умумлаштириш ҳамда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиш усулларидадан фойдаланилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонуни, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ҳамда хорижий давлатларнинг суғурта бозорини тартибга солиш амалиёти таҳлил қилинди. Шунингдек, суғурта ташкилотларини лицензиялаш ва давлат назорати механизмларининг самарадорлиги баҳоланди.

Суғурта ташкилотларининг фаолияти бошқа турдаги хўжалик субъектлари фаолиятидан кескин фарқ қилади. Чунки, улар ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлашда ва суғурта ҳодисалари рўй берганда етказилган зарарни қоплаш учун хизмат қиладилар. Бу ҳолат, суғуртачилар зиммасига алоҳида масъулият юклайди ва шунинг учун, улар давлат томонидан назорат остига олинмоғи зарурдир.

Хорижий мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларнинг барчасида суғурта бозори давлатнинг ваколатли идоралари томонидан тартибга солиб борилади. Масалан, Буюк Британияда суғурта ишини савдо ва саноат департаменти, Японияда Молия вазирлигининг суғурта бўлими, АҚШда эса махсус суғурта комиссариатлари назорат қилиб боради. Давлат, бундай назорат ишини олиб борар экан, аввало, мамлакатнинг суғурта соҳасига тааллуқли қонунларига ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатларига асосланади. Суғурта ва қайта суғурталаш компаниялари, суғуртага ихтисослашган воситачилар давлат суғурта назоратининг объектлари ҳисобланади.

Суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солиш турли шаклларда, хусусан, махсус қонунлар қабул қилиш, солиқ солиш, алоҳида ҳукумат қарорлари билан мажбурий суғурталашни жорий қилиш ва ваколатли суғурта назорати хизматини ташкил этиш йўли билан амалга оширилади.

Суғурта билан шуғулланувчи ташкилотларга лицензиялар (рухсатномалар) бериш суғурта назорати хизматининг энг асосий вазифаларидан

биридир. Лицензия (рухсатнома) бериш жараёнида суғурта назорати суғуртачининг бўлажак фаолиятини дастлабки текширувдан ўтказди. Яъни, низом жамғармаси ва ўз маблағларининг ҳолати ҳамда бу маблағларнинг ташкилот зиммасидаги мажбуриятларига ўзаро муносабати кўриб чиқилади. Суғурта фаолиятига лицензия (рухсатнома) беришнинг зарурияти суғуртанинг ўз моҳиятидан келиб чиқишини унутмаслик керак. Чунки, суғурта ташкилоти суғурта ҳодисаси юз берган вақтда суғурталанувчига шартномада кўрсатилган маблағни ўз вақтида тўлаши лозим. Суғурта фаолиятини назорат қилувчи органнинг бу борадаги ишлари нафақат суғурталанувчилар манфаатига мос тушади, балки бутун давлатнинг манфаатлари йўлида ҳам хизмат қилади.

Эътироф этиш лозимки, бугунги кунда мамлакатда суғурта фаолияти билан шуғулланиш учун лицензия (рухсатнома) бериш тартиби ишлаб чиқилган. Суғурта ташкилотига бериладиган лицензия (рухсатнома) суғурталашнинг ҳар бир тури ёки бир-бирига яқин бўлган суғурта турлари гуруҳлари учун берилади. Чунки, баъзи суғурта турлари бўйича операцияни амалга ошириш суғурталовчида етарли даражада молиявий маблағлар бўлишини талаб этади. Бундан ташқари, суғурта компанияси ишлаб чиққан бизнес-режада суғурта тарифи ставкаларини тўғри ҳисобланишига алоҳида эътиборни қаратиш зарур. Негаки, нотўғри ҳисоб-китоб қилинган тариф, пировард натижада, суғурта ташкилотини молиявий барқарорликсизга ёки тўлов қобилиятини ёмонлашувига олиб келади. Назаримизда, фақат суғурта компанияларини эмас, балки, қайта суғурталашга ихтисослашган ташкилотлар ва воситачилик идораларини ҳам фаолиятини лицензиялашни киритилиши катта аҳамиятга эга бўлди.

Биз мамлакатимизда суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солишни ташкил этиш ва уни такомиллаштириш йўллари ҳақида ўйлар эканмиз, яқин кўшни мамлакатлар, хусусан, Россия Федерациясида бу соҳада олиб борилаётган ишлар ҳақида бироз тўхтасак, фойдадан холи бўлмайди.

Бугунги кунда, Россия Федерациясида 1500 дан ортиқ суғурта ташкилоти фаолият кўрсатмоқда ва уларнинг аксарияти суғурта фаолиятини назорат

қилувчи Федерал хизматнинг лицензияларига эга. Суғурта фаолиятини назорат қилувчи бу ташкилот 1992 йилда ташкил этилган бўлиб, у Россия суғурта бозорини тартибга келтириш бўйича етарли тажрибага эга бўлди, ўнлаб меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқди. Улардан энг муҳимлари “Россия ҳудудида фаолият кўрсатувчи суғурта ташкилотларига лицензиялар бериш тартиби”, “Суғурта захираларини жойлаштириш тартиби” ва ҳоказолардир. Мазкур ташкилот ўзини қаттиққўллиги ва бошқа ҳаракатлари туфайли Россия ижтимоий-иқтисодий ҳаётида катта нуфузга эгадир. Энг асосийси, суғурта назорати хизмати ҳар йили Россия ҳудудида фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларининг етарли даражада кучлиларини рейтинг асосида аниқлаб, кенг халқ оммасига маълум қилиб боради.

Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, суғурта ташкилотлари суғурталанувчи олдидаги мажбуриятини бажара олмай қолганда, давлат суғурта назорати хизмати, мижозларнинг манфаатини кўзда тутадиган чоралар кўриши керак. Бозорда кўплаб суғурта ташкилотлари фаолият кўрсатади, табиийки, бу ҳолат потенциал мижозларни жалб қилиш учун улар ўртасидаги рақобатни ҳам кучайишига олиб келади. Натижада, рақобатга бардош бермаган баъзи суғурта компаниялари “суғурта майдонидан” чиқиб кетади. Бунга жаҳон тажрибасидан ҳам мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, 1993 йил бошида АҚШда 103 та фуқаролар ҳаётини суғурталашга ихтисослашган компаниялар тўлов қобилятини йўқотган, деб эълон қилинди. Қизиғи шундаки, бу компаниялар ичида молиявий жиҳатдан ишончли бўлган “Экзекютив Лайф Иншуеранс” компанияси ҳам бор. Мутахассислар томонидан унинг активи бир неча миллиард АҚШ долларига баҳоланган. Бу ерда, шундай ўринли савол туғилиши мумкин. Хўш, халқаро суғурта бозорида кузатилган юқоридагидек ҳолат рўй бермаслиги учун, давлат қандай чора-тадбирлар кўриши мумкин?

Биринчидан ҳукумат ўзининг тегишли назорат органи орқали, суғурта компаниялари томонидан “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон

Республикаси Қонуни талабларини қатъий бажарилишини, шу жумладан, суғурта захираларини тўғри жойланишини назорат қилиб бориш муҳимдир. Иккинчидан, энди шаклланаётган Ўзбекистон суғурта бозорига молиявий жиҳатдан мустаҳкам хорижий суғурта компанияларининг кириб келишини тартибга солиш керак. Негаки, бу ҳолат маҳаллий суғурта компанияларининг рақобатбардошлигига салбий таъсир кўрсатиб, уларни банкрот бўлишига олиб келиши мумкин.

Суғурта ташкилотлари ўз зиммасига олган мажбуриятлари ҳажмига қараб, маълум фоиз ажратиш йўли билан марказлашган суғурта жамғармасини ташкил этсалар, мақсадга мувофиқдир. Ушбу жамғарма маблағлари қийин ҳолатга тушиб қолган суғурта ташкилотларига бериладиган ёки улар банкрот деб эълон қилинганда мажбуриятларини бажариши учун хизмат қилади. Бизнингча, бу жамғарма ташкил этилажак давлат суғурта назорати хизмати томонидан, суғурталовчилар уюшмаси вакилларини жалб қилган ҳолда бошқарилиши лозим.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг 15- моддасида суғурта фаолиятини лицензиялаш масалалари кўрсатиб ўтилган. Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолияти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда махсус ваколатли давлат органи берадиган лицензиялар асосида амалга оширилади.

Лицензия суғурталовчига ҳаётни суғурта қилиш соҳасида ёхуд умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун берилади. Ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас, умумий суғурта соҳасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган айрим турлари (класслари) бундан мустаснодир. Умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас.

Лицензияда суғурталовчи амалга оширишни назарда тутатган суғурта турлари (класслари) кўрсатилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожланлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарорига асосан суғурта фаолияти классификатори тасдиқланган. Унда ҳаётни суғурта қилиш тармоғи 4 та классдан, умумий суғурта тармоғи 17 та классдан иборат эканлиги кўрсатилган.

Суғурталовчининг лицензияси амал қилишининг тўхтатиб турилиши унинг янги суғурта шартномалари тузиши тақиқланишига, шу жумладан амалдаги суғурта шартномалари узайтирилишининг тақиқланишига сабаб бўлади. Бунда суғурталовчи илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича ўз зиммасига олган мажбуриятларини белгиланган тартибда бажаришга мажбурдир. Лицензиянинг амал қилиши тугатилган кундан эътиборан беш кун ичида махсус ваколатли давлат органи суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги ариза билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда судга мурожаат этиши шарт.

Суғурталовчи устав фондининг камида тўқсон фоизи муассисларнинг пул маблағларидан шакллантирилади. Суғурталовчининг устав фондини шакллантириш учун кредитга, гаровга олинган маблағлардан ва бошқа жалб қилинган маблағлардан фойдаланишга йўл қўйилмайди. Суғурталовчининг устав фонди лицензия олинадиган пайтга қадар суғурталовчининг муассислари томонидан тўланган бўлиши керак.

Ўзбекистонда суғурта назорати давлат органига юклатилган суғурта фаолиятини лицензиялаш ваколати, пировардида, барча суғурталанувчиларнинг, яъни суғурта компаниялари миқдорларининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган. Бундай тизимнинг яратилганлиги нафақат суғурталанувчиларнинг, балки давлатнинг манфаатларига ҳам мос келади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларнинг барчасида суғурта бозори давлатнинг ваколатли

органлари томонидан қатъий тартибга солинади. Бунда лицензиялаш, молиявий назорат ва суғурта захираларини жойлаштириш тартиби алоҳида аҳамият касб этади.

Суғурта фаолиятини лицензиялаш суғурта ташкилотининг молиявий имкониятларини дастлабки баҳолаш, устав капитали етарлилигини текшириш ва суғурта тарифларининг асослилигини таъминлашга хизмат қилади. Нотўғри ҳисобланган тарифлар суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиб, унинг тўлов қобилиятини заифлаштириши мумкин.

Хорижий тажриба, хусусан Россия Федерацияси мисолида, суғурта бозори устидан кучли давлат назорати суғурта ташкилотлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлашга ва бозорда соғлом рақобат муҳитини шакллантиришга хизмат қилишини кўрсатади. Шу билан бирга, рақобат шароитида молиявий жиҳатдан бардош беролмаган суғурта компанияларининг бозордан чиқиб кетиши табиий ҳол сифатида қаралади.

Ўзбекистонда ҳам суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солиш ва лицензиялаш тизими суғурталанувчиларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган бўлиб, суғурта ташкилотларининг устав капитали, захиралари ва фаолият йўналишлари қатъий назорат қилинади.

Хулоса қилиб айтганда, суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солиш ва суғурта фаолиятини лицензиялаш суғурталанувчилар манфаатларини ҳимоя қилиш, суғурта ташкилотларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва бозорда ишончли муҳит яратишнинг асосий шарти ҳисобланади.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқ: суғурта ташкилотлари устидан давлат назоратини кучайтириш орқали суғурта захираларининг тўғри шакллантирилиши ва жойлаштирилишини таъминлаш; қайта суғурталаш ташкилотлари ва суғурта воситачиларини лицензиялаш механизмларини такомиллаштириш; суғурта ташкилотлари иштирокида марказлашган суғурта жамғармасини ташкил этиш орқали молиявий қийинчиликка дуч келган компанияларни қўллаб-қувватлаш;

хорижий суғурта компанияларининг бозорга кириб келишини босқичма-босқич ва тартибга солинган ҳолда амалга ошириш. Ушбу чора-тадбирлар суғурта бозорининг барқарор ривожланишига, суғурта хизматлари сифатининг ошишига ва аҳолининг суғурта тизимига бўлган ишончини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat Dasturi to‘g‘risida” 2018 yil 22 yanvardagi PF-5308-son Farmoni.
2. Shennayev X.M., Ochilov I.K. va boshqalar. Sug‘urta ishi. TMI. T.: «Iqtisod-Moliya», 2014.
3. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Analysis of the profit tax and its improvement." International Journal of Research in Social Sciences 7.12 (2017): 74-85.
4. Jumaev Nadir Hosiyatovich, Isaev Fakhridin Ikromovich. (2023). Organization of turkic states: interoperation and accounting system. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 13, 116-129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/245>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги №ПФ-60 сонли Фармони // <https://lex.uz/>.
6. <https://cmda.gov.uz/news/> - O‘zbekiston Respublikasi Kapital bozorini rivojlantirish agentligining rasmiy veb-sayti.
7. O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti iqtisodiyot fakulteti. "Moliya va soliqlar" ma'ruzalar kursi. Toshkent - 2012 yil.